

УДК 114:32]:316.3

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.1.10>**Борейко Юрій Григорович**

доктор філософських наук,
професор кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
просп. Волі, 13, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0002-0786-8764

Федотова Тетяна Володимирівна

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної та клінічної психології
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
просп. Волі, 13, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0003-1975-9925

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР У ВИМІРАХ СОЦІАЛЬНОЇ ТОПОЛОГІЇ

У статті на основі концепцій та підходів сучасної соціальної теорії аналізуються топологічні параметри структурування політичного простору соціальної системи. Актуальність дослідження зумовлена постійними змінами в організації соціальних відносин, що спонукає до з'ясування природи функціонування соціальних об'єктів та структур. Мета дослідження полягає у розкритті через призму соціальної топології специфіки розгортання політичного простору як сукупності відносин агентів та інституцій, що виражені у політичних практиках. Для досягнення мети застосовано діалектичний, структурно-функціональний, герменевтичний, компаративний методи. Топологічна методологія створює умови для осмислення структурної організації та динаміки розвитку політичного простору соціальної системи. Як динамічна структура соціального простору топологія відображає трансформацію суспільних процесів, подій, явищ. Соціальна топологія, з одного боку, вивчає інваріантні соціальні властивості індивідуальних і колективних агентів, з іншого – постає структурою, у якій виявляється сукупність цих властивостей. Іншими словами, соціальна топологія дає змогу встановити розміщення, структуру, напрямок, спосіб розгортання соціальних явищ шляхом виявлення соціальних відмінностей, властивостей соціальних позицій, характеру практик та практичних схем. Топоси як подібні чи близькі позиції формують взаємну схожість соціальних феноменів, які складають множинну причинно-наслідкових зв'язків. Індивіди, групи, інституції як агенти дії визначаються відповідно до позиції у соціальній системі. Топологічні структури формують зміст соціальних відносин, а топос є дискретним проявом континууму соціальних відносин у певному локальному соціальному порядку. Політичний простір як результат синтезу соціальних практик, що розгортаються у різних сферах суспільства і передбачають удосконалення державної влади для організації та координації дій заради досягнення визначених цілей, є найбільш динамічним простором з огляду на природу і розподіл соціальної енергії. Політичний простір характеризується структурними властивостями і функціонує у формі реальних відносин, що об'єктивовані у політичних інституціях та практиках.

Ключові слова: політичний простір, соціальна топологія, соціальний простір, топос, агент, відносини, практики, структура.

Вступ. Зміни в організації соціальних відносин зумовлюють переосмислення природи функціонування соціальних об'єктів та структур. Дослідження просторового структурування соціальної реальності породжує потребу в топології, яка зосереджена на повсякденних практиках, що формують і структурують соціальний простір. Соціальна топологія дає змогу з'ясувати характер включення суб'єкта у систему соціальних зв'язків, зокрема в структуру політичного простору суспільства, що є актуальною проблемою сучасного філософського та соціально-політичного дискурсу.

Дослідження означеної проблеми передбачає використання низки концепцій та підходів соціальної теорії, що дає змогу проаналізувати феномен політичного простору у взаємодії із суміжними соціальними явищами. Проблеми, що стосуються соціальних відносин, структурування соціального простору, в тому числі з позицій соціальної топології з'ясовують Р. Л. Аллен, А. Артеменко, М. Бурдье, В. Вахштайн, М. Гайдеггер, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, О. Конт, А. Лефевр, Дж. Ло, П. Парсонс, О. Стегній, Е. Соджа, П. Сорокін, С. Тулмін, М. Чурилов, М. Шаповал, Н. Шматко, М. Яковенко та інші. Феномен політичного простору досліджується у працях П. Бурдье, М. Вебера, Ю. Качанова, Д. Кола, О. Філіппова, М. Фуко та інших.

Зокрема, представники сучасних напрямів соціології та соціальної філософії поряд із категоріями поля, простору, мережевої теорії використовують поняття «топос». Так, французький соціолог П. Бурдье трактує топос як буття-у-місці, яке визначається диспозицією як взаємним опросторюванням тіл агентів індивідуальної практики. Топос – місце агента у соціальній системі, тобто позиція або ранг у соціальній ієрархії [4].

Мовна топологія М. Гайдеггера розглядає світ у просторовій перспективі, де слово й знак мови співвідносяться з певним топосом світу. Мова сприяє встановленню і засвоєнню змістових топосів світу, що співвідносяться зі словами. Топос – межа, яка засвідчує існування, забезпечує співприсутність, одночасність, просторово-часове сприйняття буття [9].

Топос демонструє зв'язок із локальним порядком, де закріплюються позиції його структур і реалізуються практики, забезпечуючи цілісний характер функціонування соціальної системи. У цьому контексті слушним є визначення топосу як локального соціального порядку, підтримання і відтворення якого забезпечується участю в публічній політиці [10].

Розуміючи топоси як сконструйовані одиниці соціального простору, дослідники вважають топос локальною умовою розгортання соціальних практик і структур [1, с. 232]. Основні поняття кожного соціального поля, за С. Тулміном, є частковими топосами (полезалежними), що виконують функцію дискурсно-специфічного інструментарію. Спільні для всіх полів поняття постають загальними топосами (полеінваріантними) [12].

Певну відносно замкнену автономну підсистему у множині соціальних відносин», що функціонує незалежно від зовнішніх впливів, учені визначають за допомогою концепту «поле». Зокрема П. Бурдье вважає поле мережею відносин між об'єктивними подіями соціальних суб'єктів, яка не залежить від свідомості та волі конкретного індивіда [3]. Поле характеризується власною структурою і формою взаємодії агентів, які мають постійні диспозиції, котрі набулі внаслідок взаємовідносин у певному (економічному, політичному, культурному, релігійному тощо) полі.

Поле як систему соціальних позицій розглядає французький соціолог Д. Кола, який доводить, що воно є простором із певним типом взаємодій. Поняття соціального поля, на думку вченого, спрямовує дослідників до соціології, одна з основних проблем якої полягає у з'ясуванні сутності соціальної енергії, а також її природи та розподілу [7, с. 106].

Незважаючи на значну кількість наукових праць, що стосуються проблем соціальної топології і соціального простору, існує низка питань, які потребують більш детального розгляду. Йдеться, зокрема, про необхідність дослідження на основі топологічного методу специфіки розгортання політичного простору суспільства.

Мета. Метою статті є аналіз через призму соціальної топології політичного простору як сукупності відносин, агентів та інституцій, що виражені у політичних практиках.

Методи та методологія. Досягнення мети дослідження зумовлює застосування діалектичного, структурно-функціонального, герменевтичного, компаративного методів, поєднання яких дає змогу розкрити сутність соціального простору і з'ясувати топологічні параметри політичного простору соціальної системи. Універсальним інструментом комплексного аналізу соціальних процесів, що створює передумови для осмислення низки умов, які визначають структурну організацію та динаміку розвитку соціальної системи, є топологічна методологія.

Результати. За твердженням П. Бурдье, соціальний простір структурують соціальні відносини, що об'єктивно існують, а також суб'єктивні уявлення агентів про світ. Певний тип

соціального простору і відповідна йому топологія формуються за допомогою взаємної близькості соціальних феноменів, що утворюють множину причинно-наслідкових зв'язків. Здатність агентів до спонтанної орієнтації у соціальному просторі та відносно адекватної реакції щодо ситуацій та подій, формування умінь і навичок у процесі соціалізації зумовлює появу уявлень й утворення практик, що дають змогу агентам впливати на зміни в соціальній структурі. Сукупність стійких диспозицій, які засвоюються індивідами здебільшого несвідомо і виражають здатність сприймати, мислити та діяти у певній ситуації, П. Бурдье означив поняттям «габітус» [4, с. 23].

Оскільки топос сформований певною множиною соціальних відносин, він є, з одного боку, формою існування соціальних відносин, з іншого – сукупністю агентів та відносин, що утворена за посередництвом практичних схем [11, с. 18]. Іншими словами, активне втручання агентів у соціальні відносини можливе лише у межах певного топосу. Топосами є, наприклад, громадські об'єднання, засоби масової інформації тощо, яким відповідають об'єктивовані у сталих легітимних статусах соціальні позиції.

Спираючись на положення соціальної топології про взаємовплив топосу і соціального суб'єкта або об'єкта, розпізнавання топосу як межі, що визначається відношенням до іншого простору або переходом в інший простір, про визначення топосом дійсності та можливостей соціального феномена і закріплення його місця у соціальному просторі, можна з'ясувати специфіку практик та відносин політичного простору соціальної системи.

Пов'язуючи предмет соціології із соціальним простором, П. Бурдье ототожнював її з соціальною топологією. Щодо будь-якого агента соціальної дії соціальний простір має об'єктивний характер. З огляду на це розуміння суспільства потребує перебування агента на певній позиції у соціальному просторі, тобто вимагає врахування соціальної топології [4, с. 185–193].

Витоки теоретичного аналізу проблеми простору пов'язують з ім'ям Г. Зіммеля, який розглядав фізичний простір як умову існування суспільних явищ. Г. Зіммель обґрунтував бачення соціального простору як певної системи місць, яку продукує суспільство. Кожне місце відрізняється від інших за змістом і контурами, проте має анонімний характер, оскільки може бути зайняте багатьма агентами. Індивід, посідаючи певне місце, керується внутрішнім покликанням, а також особистою кваліфікацією [5, с. 525]. Соціальний простір є водночас середовищем примусу, свободи та творчості.

В основі концепції соціального простору П. Сорокіна лежить твердження про суттєву різницю між соціальним і геометричним просторами. Суб'єкти можуть перебувати поруч у фізичному просторі, проте знаходитися на певній відстані у соціальному просторі і навпаки. За П. Сорокіним, соціальний простір – своєрідний всевіт, утворений із земного населення, що відсутній там, де немає людей або проживає один індивід, який без відносин з іншими перебуває в геометричному просторі. Пізніше вчений зробив уточнення, яке передбачає співвіднесення індивідів із соціальними групами, соціальних груп – між собою і відношення певної популяції до інших, що утворюють людство [8, с. 298–299].

Діалектику соціального простору розглядає американський науковець Р. Л. Аллен, акцентуючи увагу на трьох моментах соціального простору, до яких відносить сприйняття, понятійне охоплення і переживання. Так, у сприйнятому просторі як сукупності об'єктивованих просторів здорового глузду, що демонструє відчуття реальності людським тілом і пов'язаний з некритичним ставленням до соціальної дійсності, відображаються буденні простори повсякденного життя та його практики, у тому числі нормативовані, які безпосередньо розпізнаються та обговорюються [11, с. 260].

Понятійний простір складають уявні репрезентації, виражені у нормативних формах просторового знання – плани, задуми, розуміння, погляди. Понятійний простір домінує над сприйняттям, кодифікуючи його шляхом пригнічення сприйняття. Понятійні абстракції структурують просторове розуміння, сприяють появі непомітних раніше просторів.

Нарешті, простір, що переживається, за Р. Л. Алленом, від/творюється на противагу впливу понятійного простору і має на відміну від нього не конвергентний, а дивергентний характер.

З просторами, що сприймаються, мають справу психоаналітики, письменники, етнографи, філософи. Ці простори підкреслюють часткову непізнаваність, адже бути повністю пізнаваним означає обмежити можливості створення власного соціально легітимізованого простору [11, с. 260].

На думку Р. Л. Аллена, соціальний простір, зокрема семіотичний, ідеологічний, реляційний, взаємодіє з реальним та уявним просторами. Як місце від/творення соціальних розбіжностей, а також символічна сфера бінарності реального й уявного, соціальний простір репрезентує просторові владні диференціали. У соціальному просторі складаються передумови відтворення відносин панування і підпорядкування [11, с. 258].

Політичний простір виражає масштабний характер розгортання політичної діяльності, що охоплює об'єднані спільними інтересами великі групи людей, які ведуть боротьбу за реалізацію політичних цілей. Основу політичного простору складають політичні партії, що мають суттєвий вплив на владні структури, економіку, соціальні процеси, міжнародні відносини. Очевидно, що відсутність у соціальному просторі політичних партій зумовлює появу авторитарних режимів. Оскільки партії виступають запорукою парламентської демократії, вони є невід'ємною складовою демократичної системи суспільства. Політичні партії забезпечують утримання антагонізму суспільства і держави у достатніх для соціальної стабільності рамках. Партії спрямовують соціальне невдоволення у русло конституційної боротьби за можливість участі в державному управлінні.

Форму політичного простору визначає рухлива система відмінностей між активними властивостями політичних агентів. На думку науковців, політичне поле розгортається у вигляді простору гри, яка характеризується специфічними інтересами і законами функціонування. Відтак поле політики – множина відносин між агентами і політичними силами, якій притаманні внутрішній рух та безперервні процеси встановлення й розриву офіційних і неофіційних відносин, співробітництва і боротьби, протесту й підтримки, силового вирішення конфлікту і переговорів, агітації і політичної реклами, політичних комунікацій тощо [6, с. 19]. Сукупність активних характеристик поля політики відрізняє його від інших полів соціального простору.

Прикметно, що топологічна стратегія конструювання політичного простору ґрунтується, з одного боку, на характеристиці об'єктів аналізу, з іншого – на специфіці соціального середовища їх функціонування. Оскільки соціальний простір охоплює соціокультурні та ментальні особливості, сприйняття смислів, що зазнають трансформації, ускладнюється в умовах полікультурного та поліконфесійного характеру суспільства [2].

У соціальній топології для позначення характеристик середовища соціальної групи використовуються загальні топоси, до яких відносяться причина і наслідок, місце, обставина, властивість, частина/ціле, вид/рід тощо. Загальні топоси функціонують як визнані суспільством положення, що застосовуються для обґрунтування певних аргументів. Натомість часткові топоси виражають поняття, які мають відмінне значення у різних соціальних полях, тому часто супроводжуються конфліктами ціннісного спрямування, а відтак – помітним суспільним резонансом. Застосування дискурсного інструментарію часткових топосів щодо практик політичного простору дає змогу встановити його вплив на характер соціальних відносин.

Без сумніву, політичний простір постає умовою і результатом практики, яка полягає, з одного боку, у свідомій цілеспрямованій активності, з іншого – у неусвідомленому чи постусвідомленому відтворенні умов та соціальних форм практики [6]. Агент інтегрується у політичну практику завдяки діяльності, яка пояснюється у термінах, що виражають свідомість суб'єкта, а також у поняттях, які описують його структурно-функціональний статус або політичну позицію. Цей описовий дуалізм співвідноситься з принципово різними механізмами появи актів політичної практики – рефлексією, дискурсом, раціональними проектами майбутнього, що зумовлюють частину політичних дій суб'єкта, і здатністю спонтанно сприймати, оцінювати та діяти у конкретних соціальних ситуаціях.

Політичні позиції, які мають інституціоналізований характер, демонструють тісний зв'язок із розподілом ресурсів, тобто матеріальних, соціальних, політичних засобів, необхідних для здобуття влади [10]. В умовах нерівномірного розподілу ресурсів агенти з достатніми можливостями у процесі конкурентної боротьби продукують події, програми, концепції, висловлювання тощо. Агенти, які не мають ресурсів для активної політичної участі, звертаються до фахівців лише за певними послугами.

Важливу роль у політичних процесах відіграють впливові особи – вожді, лідери, керівники держав, які виражають інтереси певних соціальних груп, що перебувають у відносинах співробітництва або протиборства. До впливових політичних агентів відноситься й еліта – меншість суспільства, що контролює матеріальні, символічні та політичні ресурси, обіймає найвищі посади в ієрархії статусу, має доступ до владних інструментів.

Зрозуміло, що політична діяльність не зводиться до функціонування партій, блоків, об'єднань, оскільки існують інші політичні реалії, зокрема зв'язки між агентами, що орієнтуються на політичні інституції та прагнуть посилити свій вплив. Тобто, політична боротьба полягає не лише у протиборстві за статус і провідні позиції у владі, а й у збільшенні впливу на політичний простір. Суперництво за владу здійснюється через державні структури, офіційні і неофіційні канали взаємодії політичних сил тощо.

Висновки. Таким чином, з'ясування на основі топологічного методу специфіки функціонування політичного простору, передбачає врахування просторової структури соціальної системи та механізмів включення суб'єкта у соціальні відносини. Соціальна топологія виявляє відмінності і властивості соціальних позицій, взаємодію практик та практичних схем. Топологія дає змогу встановити розміщення, структуру, напрямок і спосіб вияву соціальних явищ. Політичний простір – структурована сукупність політичних практик, умов їх здійснення, диспозицій, комунікативних актів, дій, у якій реалізуються активні властивості агентів. Досягнення політичної влади передбачає конкурентну боротьбу політичних позицій агентів, інституцій, програмних заяв, маніфестацій, виборчих кампаній тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артеменко А. П. *Топологія ідентичності в мережевих структурах соціуму*. Харків : Перша цифрова друкарня, 2013. 344 с.
2. Борейко Ю. Г. Соціокультурна детермінанта феномена символічного насильства. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2020. № 1(15). С. 5–8.
3. Бурдьє П. *Соціальне пространство: поля і практики*. С-Пб : Алетейя. 2005. 576 с.
4. Бурдьє П. Структури, габитус, практики. *Современные социальные теории*. Новосибирск. 1998. Т. 1. Вып. 2. С. 21–28.
5. Зиммель Г. Как возможно общество? *Избранное*. М. : Юрист, 1996. Т. 2. 607 с.
6. Качанов Ю. Л. *Опыты о поле политики*. М. : Ин-т эксперим. социологии, 1994. 159 с.
7. Кола Д. *Политическая социология*. М.: Весь мир; ИНФРА-М, 2001. 406 с.
8. Сорокин П. *Человек. Цивилизация. Общество*. М. : Политиздат, 1992. 543 с.
9. Хайдеггер М. *Время и бытие: Статьи и выступления*. М. : Республика. 1993. 447 с.
10. Шматко Н. А. Плюрализация социального порядка и социальная топология. *Социологические исследования*. 2001. № 9. С. 14–18.
11. Allen R. L. The socio-spatial making and marking of “us”: toward a critical postmodern spatial theory of difference and community. *Social identities*. Oxford, 1999. Vol. 5. № 3. P. 249–277.
12. Toulmin S. *The Uses of Argument*. London, Cambridge : Cambridge University Press. 1958. 415 p.

REFERENCES

1. Artemenko A. P. (2013). *Topolohiia identychnosti v merezhevykh strukturakh sotsiumu [Topology of identity in network structures of society]*. Kharkiv : Persha tsyfrova drukarnia [in Ukrainian].
2. Boreiko Yu. H. (2020). *Sotsiokulturna determinanta fenomena simvolichnogo nasilstva [Sociocultural determinant of the phenomenon of symbolic violence]*. *Sofiya. Gumanitarno-religieznachiy visnik*. № 1(15). S. 5–8 [in Ukrainian].

3. Bourdieu P. (2005). *Sotsialnoe prostranstvo: polya i praktiki* [*Social space: fields and practices*]. S-Pb : Aleteyya [in Russian].
4. Bourdieu P. 1998. *Struktury, gabitus, praktiki* [Structures, habitus, practices]. *Sovremennye sotsialnye teorii*. Novosibirsk. T. 1. Vyp. 2. S. 21–28 [in Russian].
5. Zimmel G. (1996). *Kak vozmozhno obshchestvo?* [How is society possible?] *Izbrannoe*. M. : Yurist, T. 2 [in Russian].
6. Kachanov Yu. L. (1994). *Opyty o pole politiki* [*Experiments on the field of politics*]. M. : In-t eksperim. sotsiologii [in Russian].
7. Kola D. (2001). *Politicheskaya sotsiologiya* [*Political sociology*]. M. : Ves mir ; INFRA-M [in Russian].
8. Sorokin P. (1992). *Chelovek. Tsivilizatsiya. Obshchestvo* [*Person. Civilization. Society*]. M. : Politizdat [in Russian].
9. Khaydegger M. (1993). *Vremya i bytie: Stati i vystupleniya* [*Time and Being: Articles and Speeches*]. M. : Respublika [in Russian].
10. Shmatko N. A. (2001). *Plyuralizatsiya sotsialnogo poryadka i sotsialnaya topologiya* [Pluralization of social order and social topology]. *Sotsiologicheskie issledovaniya*. 2001. № 9. S. 14–18 [in Russian].
11. Allen R. L. (1999). The socio-spatial making and marking of “us”: toward a critical postmodern spatial theory of difference and community. *Social identities*. Oxford. Vol. 5, № 3. P. 249–277 [in English].
12. Toulmin St. (1958). *The Uses of Argument*. London, Cambridge : Cambridge University Press [in English].

Boreiko Yurii Hryhorovych

Doctor of Philosophical Sciences,
Professor at the Department
of Political Science and Public Administration
Lesya Ukrainka Volyn National University
13, Voli Ave., Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0786-8764

Fedotova Tetiana Volodymyrivna

Candidate of Psychology,
Associate Professor at the Department
of General and Clinical Psychology
Lesya Ukrainka Volyn National University
13, Voli Ave., Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1975-9925

POLITICAL SPACE IN THE DIMENSIONS OF SOCIAL TOPOLOGY

The article analyzes the topological parameters of structuring the social system political space based on concepts and approaches of modern social theory. The relevance of the study is due to the constant changes in the organization of social relations, which encourages clarifying the nature of the social objects and structures functioning. The aim of the study is to reveal through the prism of social topology the specifics of the political space deployment as a set of relations between agents and institutions, expressed in political practices. To achieve the goal, dialectical, structural-functional, hermeneutic, comparative methods were used. Topological methodology creates conditions for understanding the structural organization and dynamics of the social system political space development. As a dynamic structure of social space, the topology reflects the transformation of social processes, events, and phenomena. Social topology, on the one hand, studies the invariant social properties of individual and collective agents, on the other – becomes a structure in which the set of these properties is revealed. In other words, the social topology makes it possible to establish the location, structure, direction, method of deployment of social phenomena by identifying social differences, properties of social positions, the nature of practices, and practical schemes. Topos as similar or close positions form a mutual

similarity of social phenomena, which make up many causal relationships. Social topology, on the one hand, studies the invariant social properties of individual and collective agents, on the other – becomes a structure in which the set of these properties is revealed. In other words, the social topology makes it possible to establish the location, structure, direction, method of deployment of social phenomena by identifying social differences, properties of social positions, the nature of practices, and practical schemes. Topos as similar or close positions form a mutual similarity of social phenomena, which form a set of causal relationships. Individuals, groups, institutions as agents of action are defined according to the position in the social system. Topological structures form the content of social relations, and topos is a discrete manifestation of the continuum of social relations in a certain local social order. Political space as a result of the synthesis of social practices unfolding in different spheres of society and involving the improvement of state power to organize and coordinate actions to achieve certain goals is the most dynamic space given the nature and distribution of social energy. Political space is characterized by structural properties, and functionates in the form of real relations, objectified in political institutions and practices.

Key words: *political space, social topology, social space, topos, agent, relations, practices, structure.*